

Kozięło-Poklewski, Bohdan

"Biblioteki polskie na Warmii,
Mazurach i Powiślu w latach
1881-1939", Jan Wróblewski, Olsztyn
1968 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 109-111

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Wróblewski, *Biblioteki polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1881—1939*, Olsztyn 1968, „Pojezierze”, ss. 204.

Badacze dziejów Warmii, Mazur i Powiśla końca XIX i czterech pierwszych dziesiątków lat XX wieku niejednokrotnie podkreślali rolę książki polskiej w zachowaniu mowy polskiej oraz rozbudzaniu i utrwalaniu świadomości narodowej wśród ludności tego regionu, ale temat ten traktowali raczej ubocznie. Dopiero praca Jana Wróblewskiego rysuje w miarę pełny obraz dziejów bibliotek polskich na Warmii, Mazurach i Powiślu na przestrzeni blisko 60 lat. Autor przy tym określa rolę oświatowo-kulturalną tych bibliotek w ruchu narodowym, jak również ukazuje ich związki z bibliotekarstwem w kraju.

Godna podkreślenia jest baza źródłowa, na której oparł się autor. Wykorzystał on materiały zachowane w archiwach Olsztyna — Wojewódzkim i Diecezjalnym, Archiwach Państwowych Katowic, Poznania i Wrocławia, Archiwum Powiatowym w Grudziądzu, Archiwum Akt Nowych i Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie oraz Niemieckiego Centralnego Archiwum w Merseburgu (NRD). Wiele materiałów dostarczyły mu roczniki „Gazety Olsztyńskiej” i „Kurierza Poznańskiego”, jak też organu Towarzystwa Czytelni Ludowych „Czytelnia Ludowa”, przemianowanego w 1910 r. na „Przegląd Oświatowy”. Specjalną grupę materiałów stanowią wywiady, ankiety i korespondencja autora prowadzona z instytucjami oraz osobami prywatnymi. Ponadto wykorzystał autor wiele materiałów rękopiśmiennych znajdujących się w posiadaniu instytucji kulturalnych, towarzystw regionalnych i osób prywatnych. Przydatne też były ocalałe resztki księgozbiorów i dokumentacji bibliotecznej.

W dziejach bibliotek polskich na omawianym obszarze autor wyróżnia trzy zasadnicze okresy.

Pierwszy okres obejmuje lata 1881—1920, kiedy to ruch czytelniczy na tych terenach inspirowany i kierowany był z Poznania przez Towarzystwo Czytelni Ludowych. Autor słusznie podkreśla, że zarówno na Warmii jak i na Mazurach istniała tylko nieliczna grupa polskiej inteligencji i polskiego mieszczaństwa i dlatego też akcja czytelnicza na tych terenach — poza Powiślem, gdzie włączyło się do niej miejscowe ziemiaństwo polskie — opierała się na chłopach, rzemieślnikach i proletariacie wiejskim.

W drugim okresie, obejmującym lata 1920—1933, po utracie kontaktów z Centralą Towarzystwa Czytelni Ludowych w Poznaniu, ruch bibliotekarski włączony został w programy pracy polskich organizacji. Zaznaczyła się wówczas dwukierunkowość w akcji bibliotekarskiej. Pierwszy kierunek, to kontynuacja rozwoju bibliotek TCL w oparciu o księgozbiory pozostałe z okresu plebiscytu i wcześniejszego. Kierunek drugi — to organizowanie bibliotek przez Związek Towarzystw Młodzieży. I w pierwszym i w drugim wypadku nie zdołano jednak objąć szerszego kręgu czytelników i w porównaniu z okresem pierwszym zasięg oddziaływania książki znacznie się skurczył, zwłaszcza na Mazurach. Jedyne na Powiślu, gdzie do akcji tej włączyły się organizacje kobiece — Towarzystwo Kobiet Katolickich im. św. Kingi oraz Towarzystwo Ziemianek — odniesiono poważ-

ne sukcesy czytelnicze. Zorganizowano tam sieć bibliotek pod nazwą Towarzystwo Czytelni Ludowych na Powiślu.

Lata 1933—1939 stanowią okres trzeci, okres znacznego ożywienia działalności bibliotek na tych obszarach. Powstała wówczas sieć bibliotek pod nazwą: Centralna Biblioteka Polska w Niemczech — Oddział: Prusy Wschodnie. Akcją czytelniczą oparto o istniejące na tych terenach polskie szkoły i przedszkola, a podporządkowano ją Towarzystwom Szkolnym.

Przez wszystkie okresy działalności bibliotek polskich władze pruskie podejmowały różnorodne próby zahamowania tej akcji. Wyrażało się to m.in. w ciągłych rewizjach i konfiskatach książek, jak też w organizowaniu sieci niemieckich bibliotek ludowych.

Należy zwrócić uwagę na dwa istotne wnioski wyciągnięte przez Autora wynikające z analizy materiału źródłowego. Jeden z nich dotyczy pierwszego okresu działalności bibliotek TCL. Zdaniem Autora punktem szczytowym rozwoju czytelnictwa na Warmii są w tym okresie ostatnie lata XIX wieku. Drugi wniosek dotyczy okresu trzeciego. Autor mocno podkreśla, że mimo nasilenia akcji germanizacyjnej, zmierzającej do całkowitego zlikwidowania ruchu polskiego, mimo stałego kurczenia się żywiołu polskiego, aż do ostatniego roku swego istnienia biblioteki wykazały swą prężność organizacyjną, a nawet zwiększyły zasięg oddziaływania, co wyrażało się wzrostem liczby placówek, księgozbiorów, czytelników i wypożyczeń. I jeden i drugi wniosek jest niewątpliwie słuszny. Tyle tylko, że autor nie podkreślił równie mocno przyczyn, które wpłynęły na ten stan rzeczy. Nie uwypuklił wystarczająco działalności dwóch ludzi: postaci Franciszka Szczepeńskiego, dzięki któremu nastąpił zdecydowany wzrost w rozwoju bibliotek TCL w pierwszym okresie oraz postaci Pawła Jaśka, którego niewątpliwą zasługą są osiągnięcia akcji czytelniczej w trzecim okresie.

W pełni słuszne są wnioski Autora o powodach niepowodzenia akcji bibliotecznej na Mazurach. Ma rację, gdy pisze: „Ponieważ cała akcja biblioteczna prowadzona była na bazie katolicyzmu, jej wyniki na Mazurach były niewielkie. Książki w bibliotekach, dobierane w duchu polsko-katolickim, nie mogły znaleźć szerszego kręgu odbiorców [...]. Wydaje się paradoksem, że na Mazurach, gdzie istniały bogate tradycje polskiej książki, w omawianym okresie nie mogła znaleźć ona większego oddźwięku”.

W pracy swojej Autor dał udokumentowaną odpowiedź na pytanie, w jakiej mierze czytelnictwo polskiej książki oparte o zorganizowaną sieć biblioteczną przyczyniło się do zachowania mowy polskiej i rozbudzenia oraz utrwalenia świadomości narodowej ludności omawianych terenów. Warto też zwrócić uwagę, że jakkolwiek J. Wróblewski skoncentrował się głównie na zagadnieniach bibliotekarstwa, to jednak wiele jego tez i ustaleń będzie miało duże znaczenie dla historyków zajmujących się dziejami ludności polskiej na Warmii, Mazurach i Powiślu.

Niezmiernie cenne, podnoszące wartość tej pracy są załączone do niej aneksy, zawierające imienne spisy bibliotekarzy i organizatorów czytelnictwa w poszczególnych okresach, program kursu bibliotekarsko-oświatowego w Olsztynie z 1936 r., wykaz książek z polskimi pieczętkami, szczegółowe tabele z ilościowymi wykazami książek Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech — Oddział Prusy Wschodnie oraz identyczne wykazy dotyczące czytelników i wypożyczeń. Ponadto zamieszczono w książce fotografie bibliotekarzy, pieczętek niektórych bibliotek, fotografie cenniejszych książek oraz niektórych źródeł rękopiśmiennych.

Na wstępie napisałem, że praca J. Wróblewskiego daje nam w miarę pełny

obraz dziejów bibliotek polskich na Warmii, Mazurach i Powiślu w zakreślonym temacie. W przypisie zamykającym omawianą pracę autor pisze: „Praca niniejsza w zasadniczej formie została napisana w końcu 1963 r. Dalsze badania autora nad rolą książki i bibliotek ludowych na terenie całego zaboru pruskiego wniosły pewne nowe elementy dotyczące początków rozwoju czytelnictwa na Warmii i Mazurach, nie mogły jednak być w pełni tutaj uwzględnione”. Rodzi się pytanie: dlaczego? Między okresem powstania pracy, a jej wydaniem upłynęły ponad cztery lata. W okresie tym autor kontynuował badania nad tym tematem. Wynikami tych badań były ogłoszone na łamach „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” artykuły: *Rewizje polskich bibliotek ludowych na Warmii i Mazurach w XIX wieku*, (nr 3/1967), *Ostatni rok działalności Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech — Oddział: Prusy Wschodnie*, (nr 1/1968), *Geneza i początki rozwoju bibliotek ludowych na Mazurach* (nr 2/1968 — artykuł ten sam Autor określa, jako „w pewnym stopniu uzupełnienie okresu wstępnego do rozprawy *Biblioteki...*”) i wreszcie artykuł: *Działalność bibliotekarska Franciszka Szczepańskiego* (nr 4/1968). A więc w okresie trzech kwartałów od chwili ukazania się książki otrzymaliśmy trzy źródłowe artykuły jej Autora; artykuły wnoszące cały szereg nowych i istotnych elementów, których brak daje się odczuć właśnie w omawianej pracy. Oczywiście, nie jest moim zadaniem udzielenie odpowiedzi na pytanie, dlaczego tak się stało. Wydaje się jednak, iż byłoby z wielką korzyścią dla pracy, gdyby zawierała ona wyniki badań opublikowane we wspomnianych artykułach.

Nie ulega natomiast wątpliwości, że pracę tę wydano niestarannie. Praca tego rodzaju, praca ściśle naukowa, pozbawiona indeksów, nie mówiąc już o streszczeniu obcojęzycznym, traci wiele na wartości. Dziwi to szczególnie w wypadku Wydawnictwa „Pojezierze”, które przyzwyczyliło nas do bardzo pieczołowicie wydawanych książek.

Bohdan KozieliŃo-Poklewski

Jan Boehm, *Feliks Nowowiejski. Zarys biograficzny*. Olsztyn 1968, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Rozprawy i Materiały, nr 24, ss. 130.

Z dużym uznaniem powitać należy krótki zarys biograficzny Feliksa Nowowiejskiego pióra Jana Boehma. Książka ta wypełnia lukę w dziele polskich monografii muzycznych, a jednocześnie jest interesującym przyczynkiem do historii kultury muzycznej przełomu XIX i XX wieku oraz początków naszego stulecia. Jan Boehm od dawna pracujący nad życiem i twórczością wybitnego Warmiaka podjął słuszną, choć niewątpliwie niełatwą decyzję. Każdy, kto próbuje wniknąć w problemy biografii artystycznej, z trudem decyduje się na zakończenie w pewnym momencie badań szczegółowych i na opublikowanie ich w zamkniętej, całościowej formie zarysu czy nawet pełnej monografii. Życie i twórczość każdego artysty jest procesem skomplikowanym. Wnikliwy badacz będzie stale poszukiwał nowych dokumentów, aby w sposób coraz pełniejszy, bardziej przekonujący przedstawić złożoną problematykę artystyczną. Niestety, jednak dla właściwego rozwoju nauki, a także dla celów dydaktycznych, potrzebne są ciągle nowe, oparte na zmodernizowanych założeniach metodologicznych opracowania ogólne, treściwe, a jednocześnie w miarę zwięzłe. Opracowania takie stają się punktem wyjścia dla dalszych prac naukowych. Autor, który potrafi sprostać stawianym dziś wymaganiom zarówno jeśli idzie o szybkie tempo wykończenia pracy, jak też jej rozmiar, wydatnie przyczynia się do rozwoju i popularyzacji wiedzy. Przeciętny czytelnik nie znajduje